

ZEMĚDĚLCI A EKOLOGICKÉ UVĚDOMĚNÍ

Práce sociologů zabývajících se v posledních letech problematikou vztahu zemědělství a prostředí, označované podle některých pramenů jako ekologické vědomí či uvědomění zemědělců, se obvykle týkají tří okruhů:

1. Jak chápou zemědělci škody na přírodě zaviněné zemědělstvím
2. Vnímají zemědělci krajinné prostředí, ve kterém žijí a pracují
3. Jak zemědělci hodnotí ekologické způsoby hospodaření (alternativní zemědělství)

O ekologickém uvědomění zemědělců referuje ve svých pracích H. L i b r o v á (1987 a 1988). Upozorňuje na sociálně antropologické souvislosti fylogenetického mechanismu, který formoval vztah pračlověka ke krajinně lesostepního typu, jenž zprostředkovává současnému člověku pocit domova a bezpečí.

Librová analyzuje ekologické uvědomění zemědělců ve dvou rovinách: jako vztah neuvědomělý, jehož jádro bylo překryto totalitní ideologií technovy, a jako vztah uvědomělý, získávaný sekundárně prostřednictvím vzdělání a městských vzorů chování. Ten první, tradiční vztah rolníka k půdě, je pěstovaný dlouhodobou tradicí předávání půdy potomkům, posilovaný literárními stereotypy a metaforami od zemitosti rolníka u A.I. Bláhy po apoteózu selství u literátů a politiků (Holeček, Krofta, Herben, Mrštíkové, Švehla a jiní). Uvedený vztah byl plánovitě zmařen vnucenou kolektivizací a modelem stalinské ekonomiky, ve které bylo nutno vymýtit reflexi všeho soukromého.

Někteří sociologové se domnívají, že se ztratilo pojetí zemědělce jako představitele zvláštní, autonomní civilizace a kultury, odlišné od kultury městské (M e n d r a s 1983).

Zároveň se zemědělská práce na východě i na západě Evropy stala specializovanou, rozdrobenou, zřetězenou do dílčích činností, jejíž finální produkt zemědělec nedohlédne. Výsledek vlastní činnosti kolektivního zemědělce příliš nezajímá, ač jde o kvalitu vyrobených potravin, surovin, kvalitu půdy, kvalitu vody, utváření krajiny, druhovou diverzitu bioty atd.

To vše jsou důsledky dělby práce v zemědělství, její specializace, jejímž rubem jsou ekologicky nezabezpečené procesy už jen proto, že se v nich zemědělci nemohou orientovat citem, téměř instinktem, který zdědili z minula (L i b r o v á 1988).

Výsledky některých sociologických výzkumů

Katedra sociologie filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně realizovala výzkum ekologického uvědomění zemědělců v oblasti Kameniček a Pálavy prostřednictvím postojů k rozorání lučních porostů a jejich provedení na ornou půdu. Postoje zemědělců byly většinou zcela instrumentální: „Louky je třeba rozorat, aby tam nerostlo neřádstvo“ uváděli.

Postoje byly zkoumány též u městské populace (u chalupářů), kteří se k rozorání luk, remízů, mezí a mokřadních ploch stavěli zcela odmítavě. Rovněž likvidace „neužitečných porostů“, zejména břehových u meandrujících vodních toků při odvodňování a melioracích, imponuje zemědělcům. „Zatrubené“ potoky se jim líbí více než „divoké“ potoky obrostlé stromy a keři. K obdobným výsledkům jsem dospěla ve své výzkumné sondě z roku 1991 u 240 respondentů (studenti, obyvatelé venkova), z nichž někteří preferovali i geometrické polní plochy a napřímené regulované vodní toky, neboť „je to modernější“.

Librová svůj výzkum uzavírá závěrem, že ekologické uvědomění zemědělců není možné opírat o staré tradice. Namísto nich musí nastoupit vzdělání a informace, neboť rezignace na tyto životně důležité otázky by byla fatální.

Určitou naději poskytují městské vzory chování. Jejich vliv je znám z působení sekundárních rezidentů (chalupářů) na venkovskou populaci, tak jak ji popisuje Keller (1990) ve své analýze prací francouzských rurálních sociologů. Venkovští lidé se orientují na referenční skupiny z města, na způsob konzumu i na městské kulturní hodnoty. Paradoxně se totiž lidé z měst chovají na venkově „venkovštěji“ než samotní zemědělci. Oživují tradice pospolitostní vazby, kulturu, prospívají často přírodě, zachraňují památky, prospívají obcím.

K dobrým výsledkům dospívá mnichovský sociolog H. Pongatz, (1991), který zkoumá ekologické uvědomění zemědělců v Bavorsku (šetření 40 zemědělských usedlostí v roce 1985/86.) Uvádí, že zemědělci pracující a žijící se v úzkém kontaktu s přírodou, si jen neradi připouštějí nebezpečí škod, jež vznikají moderním hospodařením, a nedokáží ekologické problémy vztahovat ke své práci. Obdobně referuje bonnský ekonom a sociolog Th. Rau (1990), zkoumající postoje zemědělců k prostředí: „Základní vztah mezi zemědělstvím a prostředím je hodnocen zemědělci jako bezkonfliktní“. 80 % jeho respondentů (998 vedoucích hospodářství v Nordrhein-Westfálsku) tento vztah formulovalo následovně: „Zemědělci jsou nejlepšími ochránci přírody, i když tu a tam udělají nějakou chybu.“ Kritiky zemědělství z vnějšku zemědělci pociťují jako neoprávněné, jsou přesvědčeni, že je na nich páchána křivda.

Podle Pongratze jsou postoje zemědělců k přírodě určovány obranou vůči ekologické kritice veřejnosti. Obranné reakce jsou známé - také nemoc je někdy prožívána jako spiknutí lékařů. Zemědělci se cítí na kraji společnosti orientované fordisticky, motivované zájmy průmyslu. Ekologické nároky chápou jako explicitní a cizí. Prožívají je jako přehnané a upřílišněné, často se cítí být černými ovci společnosti. Jejich postoje kolísají od distance po obranu.

Pongratz dále uvádí, že pouze u těch zemědělců, jejichž činnost není výlučně zemědělská (pracují v průmyslu nebo službách), není tento image tak výrazný. Je zřejmé, že mají více kontaktů mimo zemědělství a musí počítat s informacemi a argumenty rovněž z nezemědělských zdrojů při rozhovorech se spolupracovníky, představenými nebo zákazníky.

Zemědělci a diskuse o ekologii

Ekologické uvědomění je spojeno hlavně se zkušeností z prostředí, je však závislé také na zprostředkujících informacích. Média se ve svých zprávách odvolávají na vědecký výzkum a politické hodnocení. Využívají však také senzační a inovační hodnotu informací. Pokud v této tendenci vidí zemědělec kritiku, není to proto, že by nebyl schopen kriticky posoudit své chování. Většina ekologických skandálů ve vyspělých zemích se týká hlavně velkých a intenzifikovaných podniků, které ohrožují existenci malých a středních zemědělských podniků. Tím jsou ještě hlouběji zakotveny obranné reakce zemědělců, kteří se cítí „být nevinní“.

Diskuse o ekologii je vedena městskými a intelektuálními skupinami a šířena prostřednictvím masmédií. Prožívají ji především jako působení médií mimo zemědělství, nikoli však jako zakoušení každodenní práce a svého přirozeného světa.

Často to jsou právě vědecké výzkumy, jež si odporují a utvrzují navíc zemědělce v jejich distanci k uvedené diskusi o ekologii.

Byť je v zemědělském vzdělání a informatice ekologické problematice věnována poměrně značná pozornost, nejsou přesto četná nebezpečí v oblasti ekologie dostatečně varovná (zhutnění půd, znečištění vod). Hodnocení devastace a ničení rostlinných a živočišných společenstev či snižování druhové diverzity je závislé na úrovni hodnotových orientací. Přítomnost divoce rostoucích rostlin na louce nebo v okolí pole pociťují zemědělci jako nepotřebné a zároveň jako nepěkné (Pongratz 1991, Librová 1988, Rau 1990). Ekologicky požadovaná druhová rozmanitost podle tvrzení zemědělců spočívá v zastaralém, romantickém obrazu přírody, jemuž odporují odborné a moderní představy o řádném zemědělství.

Zároveň je všeobecně známo, že ekologické škody na venkovském prostředí jsou evidentně nižší než v městských oblastech. Proto není divu, že zemědělci vidí „svou“ přírodu stále v pořádku a problémy vidí v městském a průmyslovém prostředí (80 % studentů SZŠ a VŠ by chtělo „žít na vesnici“, protože je tam lepší vzduch, lepší krajina, lepší lidé“ - Dvořáková 1992). Nejde tedy o problém nás všech?

Společenské vědomí zemědělců je ve vyspělých zemích i u nás charakterizováno jako okrajové, outsiderské - zemědělství je vedle průmyslu pociťováno jako menšina, která má malý ekonomický a politický význam a jejíž budoucnost je nejistá. Sporný vývoj, jenž byl zaviněn ekonomickým a politickým tlakem, má za následek přebytek potravin a škody na prostředí. Nepříznivý image zemědělství na veřejnosti je proto pociťován jako neoprávněný a diskriminující. Byla to právě diskuse o ekologii, která odkrývá tento negativní obraz zemědělství. Zemědělci jsou veřejností hodnoceni jako škůdci na přírodních zdrojích a krajině, kteří otravují vodu o potraviny, ačkoli nedělají nic jiného, než to, co se naučili.

Přesto, že zemědělci plnili poslední léta ve vysoké míře společenské požadavky na růst a modernizaci, jsou nyní kritizováni.

To vše do jisté míry objasňuje, proč obrana zemědělců proti ekologické kritice je zároveň jejich obranou proti společnosti, která je na jedné straně nenasytná a na druhé

straně náročná. Paradoxně však právě zemědělci přehlíží šanci tuto závislost na společnosti přerušit prostřednictvím nové ekologické orientace, založené na vzdělání.

Z á v ě r y

Je nepochybné, že existují možnosti pro zlepšení ekologického uvědomění a chování zemědělců. Jde o tyto předpoklady:

- Snížení ekonomického tlaku na zemědělce tak, aby se mohl rozšířit prostor pro ekologické chování (buď prostřednictvím odstupňovaných nákupních cen podle kvality produktů, nebo využití jiných přímých cenových nástrojů). Čistá voda, potraviny a zachovaná krajina se stanou strategickými surovinami, jako dnes nafta, uran, uhlí.
- Zvýšení informovanosti zemědělců o otázkách prostředí a přírodních zdrojů ve struktuře vzdělání a poradenství, jež mají značné rezervy.
- Zavedení zákonných pravidel či prosazování specifických programů (program ochrany zelených ploch) nebo zákonných omezení a kontrol (stanovení maximální hranice stavu zvířat, používání kajdy, močůvky aj.).
- Ekologické předpoklady by měly být součástí podnikového rozpočtu.

Úspěch uvedených předpokladů bude ovšem záležet na vývoji vztahů zemědělců ke krajině a přírodě. Bude-li se nadále upevňovat dotčený, neuvědomělý či obranný postoj, nebudou nic platná politická instrumentária, apelující za ochranu přírody. Celá problematika je stále otevřená a tvoření mínění, postojů, názorů a chování zemědělců je v počátečním stadiu. Naději skýtá vliv obyvatel měst, kteří ožívají místní zvyky a tradice a s nimi i vztahy k přírodním zdrojům. Další z cest ke zvýšení ekologického uvědomění je růst kvality vzdělání a výchovy.

Ing. Věra Dvořáková, CSc., Vysoká škola zemědělská, Praha